

GALGÓCZI LÁSZLÓ

Nyelvtörténet és szövegelemzés

Módszertani megjegyzések egy szemináriumhoz

TANÍTÓ- ÉS ÓVÓKÉPZŐ INTÉZET

anyanyelvi nevelés, bibliafordítás, kommunikáció, nyelvtörténet, szövegelemzés

„... a nyelv elsősorban, legfőképpen és természetesen szerint leginkább a tudomány jelrendszere, de jelrendszere a művészetnek és a társadalmi életnek is. A tudományt, művészetet és társadalmat egy szóval kultúrának nevezzük. A nyelv a kultúra jele. A nyelv olyan a kultúrára nézve, mintha ruhája, vagy még inkább megjelenési formája volna neki /.../. A nyelv a kultúra formája. A kultúra a nyelv tartalma. (Karácsony 1938: 180 – eredeti helyesírással.)

A Magyar bibliafordítások című kurzus már hosszú idő óta kötelező/választható tantárgy a szegedi főiskolai magyar nyelv és irodalom szakos tanárképzési programban, fontos és népszerű tantárgyeleme a magyar nyelv története című modulnak.

„A nyelvtörténeti vizsgálat, amely szükségképpen a nyelv változásainak a megfigyelésére irányul, ha a változás tényezőinek a bonyolult szövedékébe való betekintést célozza, nem kerülheti el az alkalmi nyelvhasználatnak, a beszédnek, a szövegnek az elemzését. Ezt az elemzést sokoldalúan megtermékenyíti a nyelvnek, mint a kommunikáció eszközének és a beszédnek mint kommunikációs folyamatnak a felfogása. Ez a kommunikációs szemléletmód azért is hathat termékenyítőleg a nyelvtörténet feltárására, mert arra kényszerít, hogy számba vegyünk mindazokat a tényezőket, amelyek a nyelv változásában közreműködnek. E tényezők ugyanazok, mint amelyek a beszéd közben is szerepet játszanak: a szűkebb és tágabb értelemben vett jelszituáció tényezőit. /.../ a kultúra, a nyelvvréteg és a műfaj szintén a beszédszituáció szerves része, meghatározza.” (Károly 1972: 119).

Ezt a megfontolást egészíti ki, s hangsúlyozza Nyíri Antal az egyetemi tanárképzés feladatairól szólván: „Az egyetemi tankönyvek és jegyzetek kiadásának az az elvi feltétele, hogy tankönyvbe vagy jegyzetbe foglalandó tárgyól olyan rendszeres és szilárd tudományos ismeretek legyenek, melyek a tanárképzés szempontjából szükségesek. /.../ Általában a tankönyvek és az előadások ne legyenek az elfogadott eredmények okfejtés nélküli közlései, hanem minden megállapítás megfelelő tudományos bizonyítékokon nyugodjék, vagyis legyen a tankönyv probléma láttató és problémamegoldó, így növeli a jó egyetemi tankönyv a hallgatót helyes tudományos szemléletre, problémalátásra, problémamegoldásra ...” (Nyíri 2004: 257).

Tudományos szemlélet, problémalátás, problémamegoldás – kulcsfogalmak az felsőfokú anyanyelvi nevelésben, s amit Nyíri Antal a tankönyvtől megkíván, fokozottan igaz az előadásra s a szemináriumra is.

MAGYAR BIBLIAFORDÍTÁSOK

Részletes tematika

(részlet)

/.../

A Müncheneri Kódex. Márk 14.

IRODALOM: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JÓLÁN: *A magyar nyelv története*. Budapest, 1967. 429–456: A szintaktikai szerkezetek története; BÁRCZI GÉZA: *A magyar nyelv életrajza*. 2. kiadás. Budapest, 1967. 205–248. Az irodalmi nyelv kezdetei, Az írott nyelvi norma kérdése, A nyelvjárássok; MOLNÁR JÓZSEF: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására*. Budapest, 1964.

AJÁNLOTT IRODALOM: BALÁZS JÁNOS: *Hermész nyomában*. Budapest 1987. 151–166: A bibliai hermeneutika. BOLYKI JÁNOS: *Az újszövetségi írásmagyarázat elvei, módszerei és példái*. Kálvin Kiadó. 1998. GÁSPÁRI LÁSZLÓ: *Irodalmi nyelvünk és előzményei*. Tanárképző főiskolai tankönyv. Budapest, 1976. 3–13, 29–41, 61–93.

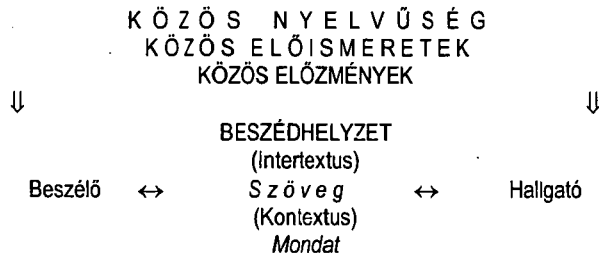
/.../

Követelmények

Alaposan ismerjék a hallgatók a nyelvemlékeink közül a bibliafordításokat, legyenek jártasak a történeti szövegelemzésben. A szakirodalmi munkák feldolgozásával megszerzett elméleti ismereteiket tudják alkalmazni a feldolgozott nyelvemlékek magyarázatában, legyenek képesek a tematikában meghatározott területeken önállóan is történeti szövegelemzést végezni.

„Az elemzés gondolkodási hagyományainkban annyira fontos szerepet játszik, hogy az egész felsőfokú oktatás az elemző gondolkodásmódban való jártasságot igyekszik kifejleszteni. Az elemző gondolkodással ugyanaz a helyzet, mint a kritikus gondolkodással: nem az a kérdés, hogy értékes-e, hanem hogy elegendő-e. Ha a dolgokat kell összerakni a kívánt hatás elérése végett, akkor abban sok szempontot tekintetbe vevő, tervező gondolkodásra van szükség. /.../ Akkor válunk kreatívvá, ha képesek vagyunk a dolgokat új nézőpontból megvizsgálni. Einstein, aki szerint a tanulás kulcsa a rugalmas gondolkodás, ezt mondta: »Ahhoz, hogy új kérdéseket és új problémákat vesszünk fel, hogy a régi problémákat új szempontból vizsgáljuk meg, kreatív képzelőerőre van szükségünk. Ezzel igazi előrehaladást érünk el.« Ez a meggyőződés összhangban van Piaget nézeteivel, aki úgy vélte »a megértés egyenlő a felfedezéssel«. Azzal tesszük sajátunkká a tudást, ha »az értelem kreatív műveleteivel újraszerkesztjük azt.« (Lepénye 2003: 59)

Ha nyelvemlékeket olvasunk, elemzünk és összehasonlítunk, akkor a kommunikáció során funkcionáló összefüggések és függések lebegnek szemünk előtt:

(Deme 1980: 19)

Szabó Zoltán (1992: 34) a szöveg történetiségéről szólván hangsúlyozza, hogy a szövegnek történeti minősége van, így és ezért is szükséges és jogosult a diakron vizsgálat. E vizsgálat során – szerinte – a szöveg életrajza kerekedik ki, mégpedig egyfelől a szöveg ontogenezise, másfelől filogenezise. Milyen szempontokat tekint ő e folyamatban produktívnak? Célszerű szó szerint idézni gondolatait: „(1) az elemzett szöveg létrejöttét meghatározó társadalmi, nyelvi, művelődési, művészeti tényezők számbavétele; (2) a megfelelő (tehát pl. nyelv-, irodalom-, tudománytörténeti) folyamatban való elhelyezése; (3) a szövegalkotás forrásainak és hatásának, utóéletének számbavétele; (4) a szöveg korábbi elemzéseinek és értékelésének számba vétele ...” (Szabó 1992: 34). Továbbá fontos megállapítása Szabó Zoltánnak, hogy az elemző legtöbbször a történeti meghatározottságok tényeivel foglalkozik, elsősorban azok a körülmények és események érdeklik, amelyek nyomai a vizsgált szövegben fennmaradtak.

Elemzendő szövegünk Márk 14, 1–12 a Müncheneri Kódexből:

XIII

U ala ke· hufuét z pogala etél
két nap vtan / z kezéficuala
a· papoc feiedelmi / z az iraf-
tudoc miképpén ötet alnoc-
laggal megfoghatnac z megölhétnc
(2) Mondnac vala ke· ne é z ýnep
napon netalantal zaý lènnè a· nép
kõzõt (3) Es micoz volna i° Beta-
niaban poclos fimõnac hazaban z
vlnõ iqõq eg nembezi valuan draga-
latõ nazdipilticos¹ kenètnec alabaf-
romat / z az alabafrom megzeguèn
õtte õ fèizeè |

Mazc

50va

(4) Valanac ke· nemeftec meltatlanol
vifeluèn õnõn bennec z monduan
hog mi lõn è kenètn° vèzèdèlmè (5)
mezt èladathatic vala è kenet tõb-
õn hog nem harom zaõ penzèn / z
adathatic vala zègenecnec z meltat-
lankodnac uala õ reiaia (6) Ihè ke-
monda nèkic / Haggatoc èl azt mit
nehèzèltec õ hozia io muuèlkèdètet
muuèlkèdet èn bènrè (7) mezt zège-
neket mèdõzha vallotoc tù vèlètec
/ (8) meftet vallot azt tõtõ èleuè
kõltè èn teltèmet megkènétni èlta-
metbèn / (9) Bizõn mõdõz tünètec
Valahol pèdicaltatic ez ewangeliom
mèd è vilagban megmondatic õ
megèmlekezèteze hog õ èzõt tõtõ (10)
Es tcaziuti Judas a· tizenkettõ
kõzõõl eg èlmenè a· papoc feiedèl-

¹ Magyarosított formája a latin *nardus pincatus* ~ görög *καρόος νάρτικος* 'igazi nárdus balzsam' szavalknak.

mihèz hog èlazolna õtet õnèkic (11)
Kic haluan õzõlènec / z pèzõt igèze-
nec neki adouol / z kerèfi vala mikèp-
pèn õtet okofon kézbe adhatna (12)
Es a· pogala ètèln° èlõnapian micor
a· bazan aialatic uala mõdanac a·
taneituanoç õnèki / Houa akazod
hog meñõnõc / z alkoffuc tenèked a·
bazat ènned / (13) Es èzèzõte kettõt
õ taneituani kõzõõl z |

50vb

monda õnèkic Meñnètec a· vazõfba
/ z tù èlõtõcbe kèl eg èmbez viuen eg
vatale vizèt Kõuèlftètec õtet / (14)
z valahoua bemènèd mõgatoc Vznac
hazõ mèt mèftez monga hol vagon
èn hizodalnam / — —² hol — —³
egèm en taneituanimal a· bazant /
(15) z õ mutat tünètec nag vaLozalo
hèft vèttèttèt / z — —⁴ ot alkoffatoc
münèkõnc / (16) z èlmenenèc õ taneit-
uani / z iutanac a· vazõfba / z
lelec mikèppèn mondotuala õnèkic /
z mñg alkotac a· bazant (17) Eftuc
leuè ke· iqõq a· tizenkettõuèl / (18)
z az egembe euõc⁵ z vlnõc⁵ mõda
i° Bizõn mõdom tünètec / mezt eg
tù kõzõõllètec ki èn vèlem èzèc èla-
zol èngemèt / (19) Es azõc kezèdenèc
zomozodnioc z mondanioc õ nèki /
eggen eggèn / minè èn vagoc (20)
Ki monda õnèkic eg a· tizenkettõ
kõzõõl Ki bèmazta õ kèzet ènvèlem
a· falfas talba / (21) z èmbez⁶ fia
v agõ mikèppèn izuà v agõ õ zolla
iaý ke· az èmbez⁶ nèc ki miat èmbez⁶
fia elazolatic / iob vala nèki ha
nè zületet volna az èmbez (22) Es
azõc euèn veue i° a· kenèzèt z megal-

¹ Fordítási hiba; a *domus* genitívusát a fordító nominatívusnak vélte. Helyesen: 'ház urának'.

² Rövid tõrlés.

³ Rövid tõrlés.

⁴ Egybetűnyi tõrlés.

⁵ A második szótagbéli c utólag van betoldva az õ és az n közé.

(A Müncheneri Kódex 1466-ból)

A bevezető-előkészítő óra – nyelv és nyelvhasználat az ómagyar kor második felében, a magyar kódexirodalom, a Münchener Kódex mint nyelvemlék, az Újszövetség magyar nyelvű fordításai – után a szövegelemzéshez fogunk hozzá. Alapvetően három szinten zajlik az elemzés: (1) tisztázzuk a szöveg keletkezésének és befogadásának nyelvi és szociokulturális előfeltételeit és sajátosságait, (2) feltárjuk a szöveg szerkezeti jellemzőit, a szövegmondatok kapcsolódását, a jelentéssz összefüggéseket és a kohézió eszközeit, s végül – s esetünkben leginkább – (3) mondattani – mondatalkatani és mondatjelentéstani eszközök vizsgálatával a nyelvi jellemzők számbavétele következik.

A nyelvi jellemzők feltárása grammatikai elemzéssel a nyelvtan „durva” módszereit követi: (1) a szöveg szövegmondatokra tagolása, (2) a szövegmondatok közötti tartalmi-logikai összefüggések feltárása (3) a szövegmondatok (mondategységek) kommunikációs és szerkezeti-szerkesztettségi sajátosságainak megállapítása, (4) a mondategész és mondategységeinek szokásos módon történő elemzése, (5) a glosszémák nyelvi jellemzőinek feltárása.

(1) Uala ke· hufuét z pogala etél két nap vtan / z ke2ëlicuala a· papoc feiedelmi / z az iraftudoc mikeppèn qtet aincocfággal megfoghatnac z megqlhètnec.

Hány szövegmondatot/mondategységet tartalmaz a bibliai vers?

Hány mondategységet tartalmaznak a mondategységek?

Hogyan tömbösödnek a mondategységek?

Milyen viszonyban vannak a mondategységek mondategységei?

Milyen szintagmákat és glosszémákat tartalmaznak a mondategységek?

S az elemzés során tisztázandó lesz:

{F — F/(t₁ — t₁)}

Kérdés: {F — [F]/(...)}*

(t₁ -? t₁)

A megoldáshoz, a válaszokhoz alapos előtanulmányok szükségesek mind az oktató, mind a hallgató részéről. Megértendők a 14. fejezetben foglalt eseménykörök összefüggései és kapcsolatai, a cselekménykörök szendvicsszerkezete, a kulturális és a történeti háttér – s ezek együttes ismerete teremti meg a sikeres nyelvi elemzést.

Példaként az 1. vershez: „1–2. Jézus megölésének terve (Mt 26: 3–5, Lk 22: 1–2; Jn 11: 47–53). Rövid önálló részlettel kezdődik Mk legutolsó és legnagyobb fontosságú egysége, a szenvedéstörténet. Két nap van hátra a tavaszi nagy ünnepig (páska: Niszán 14. Ex 12: 1 kk., *kovásztalan kenyerek ünnepe*: Niszán 15–21), amelyre Izrael fiai óriási tömegekben mentek a világ minden részéből Jeruzsálembe. A nagytanács sürgetőnek érzi terve megvalósítását: az ünnep előtt végezniük kell Jézussal, különben Jézus jelenléte és személye zavargást kelthet (messiási mozgalmat válthat ki) az ünnepre összesereglett tömeg körében” (Varga 1995: 62).

A megértéshez és a nyelvi jellemzők feltárásához a kiindulási alap a hallgatók mai magyar nyelvi kompetenciája, majd a korábbi századok bibliafordításain át jutunk el a Münchener Kódex szövegéig (l. Melléklet).

A dinamikusan diakronia segítségével feltárul a mondat szerkezet:

Neovulgata	{M1 ~ M2 → [F/(há1 - há1)]}
Károli:	{F—[F/há1]}
Sylvester:	{F—[F/jki1] —[F/(há1 - há1)]}
↓	
Münchener Kódex:	{F — [F/(t1 - t1)]}

Magyar bibliafordításokról szól a kurzus, a bibliafordításainkból szövegeket, szövegrészleteket elemzünk, mind szinkron, mind diakron síkon, de nem elégedhetünk meg elemzésünk során a nyelvészet „durva” módszereivel. Hallgatóink tudják jól, hogy „a nyelvtannak a nyelv /.../ titkait, törvényeit kellene feltárnia, s a beszédbeli érintkezésnek módjaira, törvényszerűségeire ... kellene megtanítani bennünket.... (hiszen) a nyelv az érintkezés legfontosabb eszköze. ... A nyelv révén adja át kultúráját az egyik emberi generáció a másiknak, az utána következőnek. Más szóval: a nyelvben mint formában az egész emberi kultúra regisztrálódik mint tartalom, s a nyelv a tartalom átadásának, közvetítésének az eszköze. Eszerint tehát a nyelv végső soron az egész

kultúrának a formája. ... A nyelv mint a kultúrának a formája a beszédben elevenedik meg s funkcionál ... elsődlegesen értelmi viszonyulások közvetítőjeként, s mindig legalább két ember között ..." (Fabriczius-Kovács Ferenc 1980: 41–42).

S mindazoknak, akik még ma is fennhangon hirdetik, hogy bármilyen fokú iskolában a tanár dolga a tudás átadása, figyelmükbe ajánlom: „Az iskola: a hely, ahol a műveltség módszeres és kritikus elsajátítása által ki-formálódik a teljes ember. Valóban: az iskola kiváltságos helye annak az egész embert alakító fejlődésnek, amely a kulturális örökséggel való élő és éltető találkozás során valósul meg. [...] Az iskolának az a dolga, hogy a diákot értelmének gyakorlására készítse, fejlesztve az értelemnek az összefüggések tisztázására és az igazság fölfedezésére irányuló képességét, és kibontakoztatva a tapasztalásra, továbbá az átélt bizonyosság megragadására irányuló érzékét [...]” (A katolikus iskola. 14–15).

IRODALOM

- Deme László 1980: Az ember és a nyelv, in: Fülöp Lajos szerk.: *Anyanyelvi nevelésünk a középiskolában*. Budapest, OPI.
- Fabriczius-Kovács Ferenc 1980: *Kommunikáció és anyanyelvi nevelés*. OPI.
- Karácsony Sándor 1938: *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*. Budapest, Exodus.
- Károly Sándor 1972: Nyelvtörténet és kommunikáció, in: Telegdi Zsigmond és Szépe György szerk.: *Nyelv és társadalom*. ANYT. VIII. Budapest, Akadémiai Kiadó, 119–131.
- Lepénye Mária 2003: Gondolkodom, tehát... gondolkodni tanítok I. *Új Pedagógiai Szemle* 2003. november 58–65, www.oki.hu.
- Nyíri Antal 2004: Tanárképzés a Szegedi Tudományegyetemen és az új gyakorló iskolák eddigi munkája, in: Szabó József és Szűcs Judit szerk.: *Szófejtések és nyelvtörténeti tanulmányok*, Szeged, 254–261.
- Szabó Zoltán 1992: A szöveg történetisége, in: Petőfi S. János, Békési Imre, Vass László szerk.: *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (1)*, Szeged, JGYTF Kiadó, 34–40.
- Varga Zsigmond 1995: Márk evangéliumának magyarázata, in: Jubileumi kommentár, *A Szentírás magyarázata III. kötet*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 45–65.

FORRÁSOK

- A Münchener kódex 1466-ból, szerk. Nyíri Antal, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.
- Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján, Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997.
- Sylvester János: *Új testamentum...*, Bibliotheca Hungarica Antiqua I., Budapest, 1960.
- Károli Gáspár: *Szent Biblia...*, Facsimile kiadás, Budapest, Magyar Helikon, 1981.

GALGÓCZI LÁSZLÓ

History of language and text analysis – Methodological comments on a seminar

The course *Hungarian Bible translations* has been a compulsory/ optional subject in the Hungarian grammar and literature teacher training at the Szeged college, and it has also been an important and popular element of the *History of the Hungarian language* module. Following the introductory-preparatory lesson – language and language usage in the second half of the old Hungarian era, Hungarian codex literature, the Munich Codex as a linguistic record and the Hungarian translations of the New Testament – the course deals with text analysis. The analysis is conducted at three levels: (1) the linguistic and social prerequisites and characteristics of the creation and reception of the text are clarified; (2) the structural characteristics of the text, the connections of the text sentences, the meaning relations and cohesive tools are revealed; and finally, especially in our case, (3) with the analysis of the syntactic, morpho-syntactic and semanto-syntactic tools, the discussion of the linguistic characteristics is to follow.

14 A főtanács határozata 1 Két nappal ezután volt a húsvéti vacsora és a kovásztalan kenyerek ünnepe. A főpapok és az írástudók azon tanakodtak, miképpen fogják el őt csellel, és hogyan öl-jék meg. 2 Azt mondták ugyanis: Ne az ünnepen, nehogy zavar-gás támadjon a nép között.

Neovulgata (1997)

V. JÉZUS SZENVEDÉSE ÉS FELTÁMADÁSA

Elhatározzák Jézus halálát.

14 1 Két nappal húsvét és a kovásztalan kenyér ünnepe előtt a főpapok és az írástudók arról tanácskoztak, hogyan foghatnák el Jézust csellel, hogy aztán megöljék. 2 Egy dologban megállapod-tak: „Ne az ünnepen, nehogy zavar-gás támadjon a nép közt!”

Szent István Társulat (1987)

Márk. XIV. A' Christus Benvedési előtt lött dolgok.

Márk. 14.1 VAla [Mát. 26:1. lán. 11:55.] pedig Húsvét, és két napok-múlva a Pogátás Innep, és a Papi fejedelmek, és Írástudók keresnek vala alkalmatosságot arra, mimódon ötet álnoksággal megfogván megölnék.

Márk. 14.2

Ezt mondják vala pedig: Ne miveljük ez Innepen, hogy a'kösség fel ne zendüljön.

Károli Gáspár (1685)

Mk 14,1 Két nap múlva pedig húsvét vala és a kovásztalanok ünnepe, * s a főpapok és írástudók arra törekvének, hogy őt megfogják álnoksággal, és megölik. **

Mk 14,2 Mondának pedig: Ne az ünnepezen, netalán táma-dás legyen a nép között

Káldi Biblia (1626)

XIIII Réf.

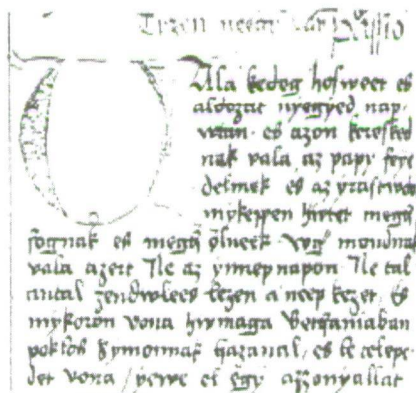
1 VAla pedig húsvét, és két nap el múlván az pogát-sáknac innepe, és az papi feidel-mec és irás tudóc keresnec vala alkolmatosságot arra, mimódon ötet álnokfággal meg foguán, meg ölnéc.

2 Azt mondgyác vala pedig: Ne miuellyüc ez innep napon, hogy az kösség fel ne zendüljön.

Károli Gáspár (1590)

Sylvester János (1541)

Jordánszky-kódex (1516)

XIII

Uala két nap múlva / és az írástudók azon tanácskoztak / hogy hogyan foghatnák el / őt csellel / és az ünnepezen / hogy zavar-gás / támadjon a nép közt.

Müncheni Kódex (1466)